

Svjetski etos s muslimanskog gledišta

Martin Bauschke

1. Uvod

U Svjetskom parlamentu religija u Chicagu 1993, pri kojem je proglašena „Deklaracija o svjetskom etosu”, muslimani su bili zastupljeni premalo. Većina muslimanskih sudionika nije dolazila direktno iz „islamskog svijeta” nego je živjela na Zapadu. Zato je projekt svjetskog etosa u islamskom svijetu naišao tek na zakašnjelu potporu, prije svega u jugoistočnoj Aziji. U *Maleziji*, u glavnom gradu Kuala Lumpuru, prikazana je prošle godine naša putujuća izložba „Svjetske religije – Svjetski mir – Svjetski etos”. Od tada izložba putuje različitim Saveznim državama Malezije koje su naseljene muslimanima oko 60 posto. I u arapskom prostoru svjetski etos živi po vlastitim pravilima, ali ipak ne u poželjnom opsegu. Uz pomoć dr. Mohameda Habasha, člana Sirijskog parlamenta i direktora Islamskog studijskog centra (Islamic Studies Center) u Damasku, kao i princa Hasana Bin Talala iz Jordana, koji je utemeljio Kraljevski institut za međureligijske studije (Royal Institute for Inter-Faith Studies – RIIFS) u Amanu, pristupili smo prevođenju Deklaracije o svjetskom etosu na arapski.

2. Deklaracija o svjetskom etosu

Poznati katolički teolog *Hans Küng* objavio je 1990. knjigu „Projekt svjetskog etosa” (*Projekt Weltethos*). Prve rečenice tri su programatske teze: „*Nema preživljavanja bez svjetske etike. Nema svjetskog mira bez mira među religijama. Nema mira među religijama bez dijaloga među religijama.*” Naravno, presudno je pitanje: *Kakav* je dijalog među religijama nužan za svjetski mir? Koju vrstu dijaloga treba voditi, ako on kasnije treba osloboditi sav mirotvorni potencijal religija? Dijalog čak možemo voditi i pogrešnom strategijom i postići suprotno od onoga što smo htjeli. Dvostruki odgovor

glasi: 1. To ne smije biti dogmatski dijalog („Što smatramo istinitim?“, „Što vjerujemo?“) nego mora biti *etički dijalog* („Što možemo učiniti?“, „Što su mjerila našega djelovanja?“) i 2. Dijalog bi trebao započeti od *zajedničkoga*, a razlike bi trebalo staviti u drugi plan. Kad govorim o „zajedničkom“, tada prije svega mislim na zajedničke dužnosti. Ova strategija, koja postupa upravo obratno od fundamentalističkih kulturnih i religijskih ratobornih scenarija, određuje kako samu sebe shvaća „Deklaracija o svjetskom etosu“. Usvojena je 1993. na 2. *Svjetskom parlamentu religija u Chicagu*. Na jednotjednoj skupštini sudjelovalo je 6.500 zastupnica i zastupnika 250 religija i religijskih skupina.

Što su temeljne izjave ove Deklaracije koju je tada kao prvi potpisao Dalaj Lama? Postoje dva načela i četiri iz njih izvedena „imperativa ljudskosti“, kako ih naziva Hans Küng. Prvo načelo je *ljudskost*, kako je poznajemo iz Deklaracije o ljudskim pravima 1948: s čovjekom se na temelju njegova dostojanstva treba postupati ljudski, a ne životinjski! Drugo načelo o recipročnosti nadilazi Deklaraciju o ljudskim pravima. To je takozvano „*Zlatno pravilo*“: „*Što ne želiš da bude činjeno tebi, to ti ne čini drugima!*“ Zanimljivo je otkriće: ovo pravilo postoji *diljem svijeta u sličnim varijantama*: 1. u blagu mudrosti naroda svijeta, 2. u religijskim i 3. etičko-filozofskim (sekularnim) tekstovima.

Iz ova oba načela izvode se četiri smjernice ili obveze koje namećemo sami sebi, a koje s današnjeg gledišta nadilaze religije, narode i kulture i oko kojih se možemo usuglasiti:

Prva smjernica glasi: obvezati se na *nenasilje i poštivanje svakog života*. Iza nje stoji prastara zapovijed, koja je posvuda poznata: „*Ne ubij! Ili pozitivno: Poštuj svaki život!*“

Druga smjernica glasi: obvezati se na *solidarnost i pravедno gospodarsko uređenje*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne kradi! Ili pozitivno: Djeluj pravédno i pošteno!*“

Treća smjernica glasi: obvezati se na *toleranciju i život u istinitosti*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne laži! Ili pozitivno: Govori i djeluj istinito!*“

Četvrta smjernica glasi: obvezati se na *ravnopravnost i partnerstvo muškarca i žene, roditelja i djece*. Iza nje stoji zapovijed: „*Ne zloupotrebljavaj seksualnost! Ili pozitivno: Poštujte i ljubite jedni druge!*“

U svjetskom etosu radi se o *etičkom minimalnom konsenzusu* koji naš svijet iznutra drži na okupu. Kazano slikovito: Svjetski etos je vrsta „kućnog reda“ za „globalno selo“ u kojem živimo. Ova deklaracija oblikuje minimalne

etičke standarde tako da oni ne obvezuju na jedno određeno religijsko uvjerenje. Ne obvezuju uopće na religiju. Težimo za *koalicijom vjernika i nevjernika*.

3. Glasovi iz dokumentacije „Da’ svjetskom etosu”

O njoj su se pojedini muslimanski intelektualci već veoma rano izjasnili s odobravanjem i istodobno kritički. *Najčešća i vjerojatno središnja dodirna točka u Deklaraciji o svjetskom etosu je – za islam središnja vrijednost – pravda*. U dokumentaciji „Da’ svjetskom etosu – Ja zum Weltethos” (1995; engleski prijevod *Yes to a Global Ethic*, New York/London 1999) govore sljedeći muslimanski učenjaci: El-Hassan bin Talal, Muhammad el-Ghazali, Hassan Hanafi, Muhammad Talbi i Mahmoud Zakzouk.

* *Princ Hassan Bin Talal*, predsjednik Rimskog kluba (Club of Rome), kojemu je 2002. dodijeljen počasni doktorat iz teologije Katoličkog teološkog Univerziteta u Tübingenu, piše: „*Deklaracija Parlamenta svjetskih religija utjelovljuje najveća nastojanja čovječanstva. Uvjeren sam u to, da nam ona pokazuje put u novi način mišljenja, mišljenje, koje će vrijediti u 21. stoljeću i povrh njega*” (*Ja zum Weltethos*, 235).

* Isto tako *Mahmoud Zakzouk*, ministar za religiju (arapski *wazir al-auqaf*) u Egiptu, predsjednik Vrhovnog savjeta za islamske poslove i profesor na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, o Deklaraciji ima veoma pozitivno mišljenje: „*Ljudska etika koja obuhvaća cijeli svijet može spasiti čovječanstvo od propasti, kako naglašava Deklaracija Parlamenta svjetskih religija, a ujedno je i etika koja obvezuje sve ljude. Ona stoji u središtu islamskog učenja.*” (*Ja zum Weltethos*, 255). Zakzouk posebno naglašava Zlatno pravilo i o njemu piše: „*Želi ljudima ono što sam sebi želiš i tako ćeš postati musliman, jednom je rekao poslanik Muhamed. Najdublje želje čovjeka za srećom, skladom i mirom bivaju ispunjene po bratstvu te po ljubavi prema pravедnosti i miru. Ipak, tome vodi samo ljudsko ponašanje, načelno priznavanje drugih osobom kakav sam i sam*” (*Isto*, 257).

* *Muhammad el-Ghazali*, šaik na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, slaže se na isti način s projektom o svjetskom etosu, ali pravi jednu ogradu: sljedećim riječima prigovara svjetonazornoj i teološkoj neutralnosti u odnosu na izričaje o vjeri koji vode tome da Bog kao instanca za utemeljenje vrijednosti i normi u Deklaraciji nije spomenut (poimence): „*Muslimani ne mogu odobriti promatranje vjere u Boga kao drugorazrednu, podređenu temu ili*

kao temu koja sa svjetskim etosom nije nikako povezana. (...) Stoga ja smatram da bi pod ovim kutom gledanja trebalo isključiti ateiste" (Ja zum Weltethos, 242). Za el-Ghazalija etika čovječanstva naposljetku može biti samo etika religioznih ljudi, točnije: *etika monoteističkih vjernika i vjernica*.

Isto stajalište zastupa:

* *Hassan Hanafi*, profesor filozofije na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, Deklaraciji o svjetskom etosu na isti način kaže "Da, ali...". S njom se načelno slaže: „*Zajednički je temelj svih religija moralnost*” (Ja zum Weltethos, 248). Ovom projektu ipak prigovara sljedeće: „...*da je Deklaracija postavljena odveć zapadnjački svojom koncentracijom na ekologiju umjesto na razvoj, na ljudska prava umjesto na prava naroda, na etiku pojedinca umjesto na etiku društvenih skupina, na etiku umjesto na politiku, na unutrašnjost umjesto na vanjštinu. U Aziji, Africi i Latinskoj Americi najveće izazove nameće stvarni svijet, a ne dobra volja, ni društvena struktura, ni moralna svijest pojedinca.*”

Naša iskustva svakako govore protiv Hanafija: ne uzimajući u obzir takozvani 'Zapad', Deklaracija o svjetskom etosu dobro je prihvaćena upravo u indijskom i istočnoazijskom prostoru od Kine do Japana i nije shvaćena uopće kao 'zapadnjačka'. Upravo se zajedništvo ljudskih prava pojedinca i ljudskih dužnosti (odgovornosti prema zajednici), koje treba susresti u Deklaraciji o svjetskom etosu, smatra usklađenijim u istočnim kulturama nego u Deklaraciji o ljudskim pravima, radije 'zapadnjački' shvaćenoj.

4. Daljnji muslimanski komentari projekta svjetskog etosa

Htio bih spomenuti još tri glasa muslimanskih učenjaka, koja nisu zabilježena u svesku. Svoje mišljenje u jednom članku opširno izriče Egipćanin *Prof. Dr. Elsayed Elshahed*, voditelj Islamske religijsko-pedagoške akademije (IRPA) u Beču (u članku: „Erklärung zum Weltethos. Die Deklaration des Parlaments der Weltreligionen im islamischen Blickfeld”, u časopisu *Religionen im Gespräch* 4, str. 338-349). Elshahed smatra: „*Deklaracija o svjetskom etosu nudi, unatoč nekim ograničenjima, dobar oslonac i mogla bi, u slučaju svoje konkretizacije, poslužiti kao solidan temelj za nadom ispunjen međureligijski dijalog*” (341). Osobno prosuđuje Elshahed slično kao Mahmoud Zakzouk: „*Za mene kao muslimana, ova Deklaracija o svjetskom etosu u svom postojećem obliku, ne uzimajući u obzir nekoliko već spomenutih formulacija, nije ni u kakvoj suprotnosti s mojim religijskim uvjerenjem. Naprotiv, slaže se s etičkim temeljnim načelima islamskog svjetonazora. Svaki*

znanstvenik Kur'ana može sam u Kur'anu pronaći odgovarajuće izričaje za svaku točku Deklaracije o svjetskom etosu iz Chicaga" (344-345).

Ograde pravi Elshahed, kao gotovo svi drugi, zbog nespominjanja Boga i isto tako što se tiče ravnopravnosti muškarca i žene, o čemu misli: „Dakako, u islamskom se svjetonazoru ne govori o ravnopravnosti nego puno više o pravednoj podijeli uloga između žena i muškaraca" (344). Elshahed u odnosu na međureligijsku toleranciju naglašava ono što je John Hick nazvao intelektualnim Zlatnim pravilom: „Uvjerjenje svakog čovjeka da njegova religija posjeduje apsolutnu istinu, ne isključuje pravo nekom drugom zahtijevati isto za svoju religiju" (347-348). Elshahed ne govori ništa o tome kako se to priznanje odnosi prema pluralizmu i ljudima koji bi htjeli živjeti bez religije.

Glas iz indijskog islama je Dr. Ali Ashgar Engineer, direktor Studijskog centra za društvo i sekularizam (Center for Studies of Society and Secularism – CSSS) u Bombaju i nositelj alternativne Nobelove nagrade za 2004. godinu. Engineer Deklaraciju o svjetskom etosu uspoređuje s Kur'anom i dolazi do zaključka da je Deklaracija „sasvim u skladu s duhom islama" (Die Deklaration „Für eine globale Ethik" – eine islamische Antwort, u: K. H. Schreiner (izd.), Islam in Asien, Bad Honnef 2001, 33-42, ovdje 42).

Prema mišljenju Engineer-a i Elshahed-a, postoje sljedeći tekstovi koji su središnji za kuranski i islamski utemeljen svjetski etos. Nadopunit ću ih s nekoliko kuranskih mjesta koja sam osobno uočio (tabela):

* *Ljudsko dostojanstvo i ljudska prava* – Sura XVII, 70: „Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali..."¹

* *Zlatno je pravilo* u islamskoj tradiciji rašireno ne samo kao poslovice u takozvanim islamskim zemljama nego i u različitim hadisima, na primjer: „Nitko od vas nije vjernik, dok ne želi svome bratu ono što sam sebi želi" (Muhamed prema: 40 hadisa an-Nawawi-a, broj 13)

* *Zabrana ubojstva* – Sura V, 32: „Ako neko ubije (...), kao da je sve ljude poubijao. A ako neko bude uzrok da nečiji život sačuva, kao da je svim ljudima život sačuvaao." Engineer (aaO 39): „Poštovanje života, uistinu svakog života, ukorijenjeno je duboko u islamskoj etici." (usp. Sura VII, 33!) – Sura II, 256: „U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti" (religijska sloboda)

* *Pravednost* – Sura V, 8: „...i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju nosite prema drugim ljudima nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti i bojte se Allaha." O tome Engineer piše (aaO 36): „za etiku Kur'ana pravednost je središnja briga. Nakana je islama

¹ Za citate iz Kur'ana koristili smo prijevod Kur'ana Besima Korkuta. (op. prevoditelj)

uspostava pravednog društva.” To je čak „*glavni cilj islama*” (aaO 40). Za njegovo postizanje „*islam daje prednost srednjem putu između materijalizma i spiritualizma*” (Isto), između konzumizma i odricanja od svijeta. Zato je porez za siromašne (*zakat*) jedan stup islama. Usp. također Sure III, 104; IV, 36-37; XVII, 34!

* *Istinitost* – Sura XVII, 35-36: „*Napunite mjeru kad mjerite na litru i pravo mjerite na kantar! To je bolje i posljedice su ljepše. Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati.*”

* *Tolerancija*, jer Bog je htio jednakovrijednost i mnoštvo religija i naroda. – Sura XLIX, 13: „*O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji, Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.*” (usp. Sure XXX, 22) – Sura V, 48:

*„Svima vama smo
zakon i pravac propisali,
a da je Allah htio,
On bi vas sljedbenicima
jedne vjere učinio,
ali, On hoće da vas iskuša
u onome što vam propisuje,
zato se natječite
ko će više dobra učiniti;
Allahu ćete se svi vratiti,
pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili
obavijestiti.”*

Iz mnoštva religija proistječe tolerancija, sposobnost za mir i etičko nadmetanje. Engineer (aaO 38): „*Bog je namjeravao vjernike iskušati hoće li moći u miru i skladu živjeti zajedno i uzajamno se nadmašivati u dobrim djelima.*”

* *Zabrana zlouporabljivati seksualnost* – Sura XVII, 32: „*I što dalje od bluda, jer to je razvrat...*” Štoviše, vrijedi partnerstvo muškarca i žene – Sura IX, 71: „*A vjernici i vjernice su prijatelji jedni drugima.*” O ravnopravnosti u postupanju govori također Sura XXXIII, 35.

U listopadu 2005. iranska nositeljica Nobelove nagrade (za 2003.) *Dr. Shirin Ebadi* održala je na Univerzitetu u Tübingenu 5. *govor o svjetskom*

etosu. Govorila je o „Doprinosu islama svjetskom etosu”. Angažirana braniteljica prava naglasila je univerzalno važenje ljudskih prava, njihovu povezanost sa svjetskim etosom i njihovu spojivost s temeljnim izričajima islama. Govor Shirin Ebadi može se naći na našoj web-stranici www.weltethos.org, a može se i naručiti u Zakladi za svjetsku etiku kao DVD. Iz govora Ebadi navodim:

„Različite kulture imaju također bitna zajednička obilježja. Ljudi posvuda u svijetu, bili na Istoku ili na Zapadu, svake boje kože i rase, svake religije i uvjerenja, imaju zajedničke i iste potrebe (...) Ako dakle postoje u ljudima takvi zajednički i jednaki korijeni za život na ovoj zemaljskoj kugli, zašto trebamo sumnjati u to da postoje isto tako univerzalna pravila i vrijednosti, koje važe za čitavo čovječanstvo? (...) Poštovanje života, dostojanstvo i vlasništvo čovjeka potvrđeno je u svakoj kulturi i svakoj religiji. Za razliku od toga, teror, nasilje i ponižavanje čovjeka nešto je što se odbacuje u svakom društvu i uređenju. (...) Oni koji se pozivanjem na kulturne razlike i relativnost vrijednosti ustežu pridržavati ljudskih prava u stvarnosti su zaostali tlačitelji koji svoje diktatorsko biće skrivaju pod krinkom kulture i u ime nacionalne ili religijske kulture gaje namjeru tlačjenja i teroriziranja svog vlastitog naroda.”

5. Zaključak

U vremenu globalizacije pitanje vrijednosti postaje potraga za zajedničkim vrijednostima koje nadilaze kulture. Tradiciju ljudskih prava, prava naroda kao i ideju „Ujedinjenih naroda” u čijem utemeljenju su sudjelovale i države iz islamskog svijeta (na primjer Egipat, Irak, Libanon, Saudijska Arabija i Sirija), već nose takve zajedničke predodžbe o vrijednostima. Etablirati zajedničke vrijednosti i norme, i uz to u vremenu sukoba između „Zapada” i „islama”, predstavlja jedan most. Kao jednu vrstu mosta razumijeva sebe i Deklaracija o svjetskom etosu. Ipak ovaj se projekt neće ostvariti niti u Chicagu niti na velikim konferencijama. *Svjetski etos počinje kod pojedinca – ne kod „drugih”, nego kod mene!*

Svjetski etos je most u budućnost! Za to trebamo ljude koji će se angažirati i ovdje u Bosni i Hercegovini kao *graditelji mostova*. Trebamo ljude i inicijative koje će izgraditi ono povezujuće između kultura i religija i na taj način stvarati povjerenje. Fundamentalističko razmišljanje sije mržnju i nepovjerenje. Ono slijedi shemu ili-ili: ti ili ja! Dijalog među religijama slijedi shemu ne samo-nego i: ti i ja! *U prvom planu nije ono što razdvaja*

nego ono što je zajedničko. Zato se kod mirovnih i dijaloških strategija, pa i kod svjetskog etosa, radi o naglašavanju i stavljanju u prvi plan zajedničkog. Neka se duh slobode i tolerancije, koji nas potiče na dijalog kultura i religija, pokaže jačim i uvjerljivijim od svih fundamentalističkih krilatica i agitacija!

DODATAK

Svjetski etos i islam
(Martin Bauschke)

Deklaracija o svjetskom etosu: N o r m e	Deklaracija o svjetskom etosu: V r i j e d n o s t i	Kur'an i tradicija u I s l a m u
Sa svakim čovjekom postupati ljudski!	Ljudsko dostojanstvo i ljudska prava (ljudskost)	Sura XVII, 70: „Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali...”
Zlatno pravilo: Što ti ne želiš da se tebi čini, to ti ne čini drugima!	Uzajamno ponašanje ljudi jednih prema drugima (recipročnost)	„Nitko od vas nije vjernik do svojemu bratu ne želi ono što ne želi samome sebi.” (Muhamed, 40 hadisa an-Nawawi-a hadisa, broj 13)
Ne ubij!	Nenasilnost i strahopoštovanje pred životom	Sura V, 32; XVII, 33; II, 256
Ne kradi!	Solidarnost, pravednost i poštenje	Sura XXXIX, 5; III, 104; IV, 36-37; XVII, 34; Zapovijed zekata
Ne laži!	Tolerancija i istinitost	Sura XVIII, 35 i dalje; XLIX, 13; V, 48 Mnoštvo naroda i religija
Ne zloupotrijebi seksualnost!	Ravnopravnost i partnerstvo žene i muškarca	Sura XVII, 32; IX, 71; XXXIII, 35